

УДК 343.829

О.Г. Гончаренко

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

У статті узагальнено закордонний досвід трудової зайнятості засуджених з метою модернізації вітчизняного механізму працевикористання та їх подальшої ресоціалізації. Запропоновано механізм взаємодії регіональних служб зайнятості населення та установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

The article summarizes the foreign experience of prisoners' employment in order to modernize the national labor service mechanism of people who are in prison and their further resocialization. The mechanism of interaction between regional employment services and penal institutions of the State Penitentiary Service of Ukraine is given in the article.

Ключові слова: виробнича діяльність, трудова адаптація, суспільно-корисна праця, робоча сила, матеріальні стимули.

Сьогодні перед людством дуже гостро постають соціальні проблеми, які свідчать про розвиток кризових явищ у суспільстві. Найбільш небезпечними тенденціями вважають: економічну нестабільність малозабезпечених верств населення, залучення в злочинний світ молодих людей, підлітків, зростання рецидивної злочинності. Злочинність, на думку спеціалістів, складне, багатомірне соціальне явище, яке швидко реагує на всі зміни, які відбуваються у суспільстві. Вона має динамічний і пристосувальницький характер, постійно мімікрує в нові сфери суспільних відносин і людської діяльності. Загальновідомим є взаємозв'язок: чим більша кількість звільнених злочинців адаптується в суспільстві, зайнявши свою «нішу», тим менше буде скоєно повторних

злочинів. У цьому аспекті неабияка роль відводиться роботодавцям, які готові сприяти в працевлаштуванні даної категорії громадян та дати їм шанс на виправлення.

Підготовка засуджених до виходу з установ виконання покарань, як науковий феномен взаємозв'язку теорії і практики їх ресоціалізації, сприйняття засудженими майбутнього життя на волі і себе як реальної складової частини суспільства, досліджується вченими багато років. Цю проблему неодноразово вивчали у своїх наукових працях Беляєв М.А., Детков М. Г., Зубков А.І., Морозов М.В., Трусков К.В., Прохоров В.С., Стручков М.А., Жук Л.А., Жук І.Л., Пристюк В.М., Прусс В.М., Крахмальник Л.Г., Ременсон А.Л., Ланкін Н.І., Туманов Г.О. та інші. Але варто зазначити, що досвід трудової зайнятості засуджених до позбавлення волі в нашій державі, в умовах розвитку ринкової економіки, тільки почав фотруватися. З цією метою необхідно узагальнити практику організації праці та професійної підготовки засуджених за кордоном, оскільки це дозволить визначити нові напрями діяльності установ виконання покарань, в основі яких складний комплекс педагогічних, економічних, медичних та юридичних заходів, які дозволяють сформувати у кожного засудженого здатність і готовність долучатися до звичайних умов життя суспільства, після звільнення з місць позбавлення волі.

Як відомо, відбування покарання у вигляді позбавлення волі пов'язано з низкою негативних чинників, які ускладнюють соціальну адаптацію і реінтеграцію осіб, які звільняються з установ виконання покарань. Це стосується, перш за все, послаблення родинних зв'язків, втрати навичок раціонального використання матеріальних і моральних ресурсів та прийняття адекватних рішень у різних життєвих ситуаціях. Після відбування покарання людина залишається один на один з проблемами, які самій їй вирішити практично неможливо. На жаль, у більшості випадків, це й призводить до повторного скоєння злочинів, а відтак — зростання рецидивної злочинності.

Мета статті полягає в узагальненні закордонного досвіду працевлаштування засуджених після звільнення з місць позбавлення волі та дослідження механізму взаємодії регіональних служб зайнятості населення та Державної кримінально-виконавчої служби України.

Стаття 156 Кримінально-виконавчого Кодексу України передбачає певний механізм надання допомоги засудженим, звільненим із місць позбавлення волі. Вона закріплює їх право на працю, побутове облаштування та інші види соціальної допомоги [1]. Засуджені, звільнені з місць позбавлення волі, мають право: на отримання допомоги з безробіття; інформованості щодо стану ринку праці регіону; навчання новій професії (спеціальності) або підвищенні кваліфікації, що дає можливість подальшого працевлаштування відповідно до законодавства України. Однак, справедливо відмічає відомий вчений-пенітенціарист А.І. Зубков «... дана стаття (Кодексу — О.Г.) лише в самій загальній формі закріплює права осіб, названих осіб на певні види соціальної допомоги» [8].

Сучасний стан розвитку Державної кримінально-виконавчої служби України вимагає нових підходів до виконання покарань і забезпечення повноцінної реалізації міжнародних стандартів у її діяльності. У зв'язку з цим, Концепцією державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України до 2017 року визначено головні напрями розвитку виробничого комплексу Державної кри-

мінально-виконавчої служби (ДКВС) України [2]. Серед шляхів модернізації підприємств установ виконання покарань та вдосконалення системи професійної підготовки засуджених визначено:

1. Організацію професійного навчання засуджених здійснювати не лише з урахуванням інтересів власного виробництва установ виконання покарань, а й регіональних ринків праці, а також можливого працевлаштування та продовження навчання після звільнення з місць позбавлення волі;

2. Створення умов для залучення інвестицій у виробничий комплекс і розміщення на державних підприємствах замовлень на випуск продукції для регіональних потреб, та з метою самозабезпечення установ виконання покарань і зменшення навантаження на державний бюджет тощо.

Станом на 1 березня 2014 року в 182 установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, перебувало 124473 особи, крім того на обліку у 697 підрозділах кримінально-виконавчої інспекції перебувало 122459 засуджених до кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі та адміністративних стягнень [9]. Варто погодитись із твердженням про те, що в таких умовах ідея ресоціалізації засуджених повинна стати головною в реконструкції (модернізації) діяльності пенітенціарних установ. Причому одним із важливих елементів ресоціалізації засуджених є суспільно-корисна праця. Крім того, суспільно-корисна праця відволікає засуджених від порушення дисципліни, а також дозволяє отримати необхідні грошові кошти законним шляхом. Відповідно перед персоналом установ виконання покарань (УВП) постоять завдання: організувати виробничу діяльність та виробничий процес, створити матеріально-технічну базу і такі умови праці, щоб засуджені змогли отримати трудові навички і професію, які стануть корисними для них після звільнення з місць позбавлення волі.

В умовах реформування ДКВС України відкриваються всі можливості для вдосконалення організації праці та професійного навчання засуджених, тому, на наш погляд, доцільно проаналізувати діяльність пенітенціарних систем світу.

Як відомо, позбавлення волі має цілу низку негативних аспектів: засудженого ізолюють від звичного оточення; у нього змінюються умови життя, роботи (близько 90 % засуджених працюють не за спеціальністю), обмежується задоволення багатьох життєвих потреб. Все це призводить до втрати соціальних зв'язків, а також професійних вмінь і навичок, що, своєю чергою, робить неможливим повернення колишніх злочинців до нормального життя після звільнення. Ця проблема у різних країнах вирішується по-різному, навіть в європейських державах відсутня єдина думка щодо питань організації праці засуджених. Наприклад, у більшості французьких тюрем засуджені не залучаються ні до якої роботи, окрім прибирання камер, і весь час проводять на тюремному подвір'ї [7]. Але це скоріше виключення, ніж правило. У більшості країн світу засуджені мають право і зобов'язані працювати.

Єдиний підхід міжнародної спільноти до питань організації праці засуджених (ув'язнених) виражений у цілій низці міжнародних правових документів, прийнятих на міжнародному і регіональному рівнях. Головними з них є: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Основні принципи поведіння з ув'язненими, Мінімальні стандартні правила поведіння з ув'язненими, Європейські тюремні правила [6].

Аналіз перерахованих документів дозволяє сформувані основні принципи організації праці засуджених, якими повинні керуватися пенітенціарні системи світу:

1. Всі здорові особи, яким вироком суду визначено термін позбавлення волі, повинні брати участь у трудовій діяльності. По можливості така трудова діяльність повинна сприяти оволодінню навичками, за допомогою яких вони зможуть чесно заробляти собі на життя після звільнення;

2. Національне законодавство щодо охорони праці повинно застосовуватись в установах виконання покарань так само, як і за їх межами;

3. Робота, яку виконують засуджені, має бути оплачувана;

4. Засуджені повинні мати можливість витратити хоча б частину заробітку, іншу частину надсилати сім'ям, а решту – накопичувати на особових рахунках.

Перераховані вище принципи відображаються в законодавстві більшості держав світу і діяльності тюремних відомств. У Великій Британії, наприклад, виправлення засуджених передбачає залучення їх до праці [7]. З початку 1960-х років до середини 1980-х тюремна служба прагнула до створення рентабельних фабрик і сільськогосподарських виробництв у самих установах. Але вона не принесла очікуваних результатів, і було прийнято рішення про необхідність працевлаштування частини засуджених на приватних фірмах за межами тюрми. З того часу в тюрмах було закрито багато цехів, з одного боку, через те, що складно було знайти аналогічну роботу, з іншого – через введення нової політики «збалансованого режиму», за якого праця повинна бути тільки одним із позитивних видів діяльності. У сукупності позитивні види діяльності призначались для того, щоб засуджені могли якомога більше часу проводити поза камерами. Сьогодні в тюрмах Великої Британії засуджені працюють переважно на об'єктах обслуговування тюрем, а також у майстернях. Якщо говорити за галузеву структуру виробництва, то це в основному виробництво продуктів і предметів побуту для внутрішнього споживання. Майже повністю забезпечуються потреби спецконтингенту меблями, одягом та посудом. Засуджені працюють у їдальнях, пральнях та інших сферах господарського обслуговування. Наприклад, у тюрмі Ліверпулю виготовляють вироби зі шкіри (ремені, підставки, книжкові закладки, обкладинки тощо), столярні вироби, ремонтують інвалідні візки, плетуть сітки, навчаються малярній справі. У тюрмі Стайла засуджені жінки зайняті швейним виробництвом та виготовленням сувенірів. Залучення засуджених до робіт із самообслуговування дозволяє щорічно зекономити тюремній службі країни 58 мільйонів фунтів стерлінгів. Лише 10 % вироблених продуктів продається споживачам на вільному ринку (поза системою). Продукція ферм, на яких працюють засуджені, повністю задовольняє потреби установи.

Відповідно до Кримінально-виконавчого Кодексу ФРН [5] праця засуджених у цій країні є обов'язковою і розглядається як складова частина завдання щодо їх виправлення. Від трудового обов'язку звільняються особи старші 65 років, вагітні і матері, які годують дітей, а також непрацездатні за станом здоров'я. У разі відмови засудженого працювати, керівник пенітенціарної установи може призначити йому один із заходів дисциплінарного впливу [3].

Організуючи працю засуджених, адміністрація виходить з того, що необхідно дати їм таку робітничу професію, яка б дозволила працевлаштуватися після звільнення з місць позбавлення волі. Тому всі зусилля адміністрації тюрми перенесені на

створення таких робочих місць, які були б наближені до умов праці на приватних підприємствах. У зв'язку з тим, що причини злочинної поведінки залежать від багатьох особистісних і соціальних чинників, для вирішення завдань ресоціалізації злочинців до кожного з них необхідний диференційований підхід.

Серед факторів, які забезпечують успішне вирішення складних завдань щодо виправлення засуджених в Німеччині, важливе місце належить їх матеріальній зацікавленості в результатах своєї праці. Сьогодні в середньому заробітна плата ув'язненого в ФРН коливається від 8,47 до 10,15 євро на день (9 % заробітної плати працівника у відповідній сфері). 2/3 цієї суми вони мають право витратити на свої потреби через безготівковий розрахунок, а 1/3 залишається на рахунку. Тому при звільненні кожний засуджений отримує певну суму, яка була накопичено на його особистому рахунку. Засуджені, які не мають таких коштів не зі своєї вини, забезпечуються «кишеньковими грошми» самою установою. Засуджені, які працюють за вільним наймом, отримують заробітну плату відповідно до діючих тарифів, зобов'язані оплачувати своє утримання в тюрмі із зароблених коштів. Крім того, для засуджених передбачені надбавки в розмірі 5 % за роботу в позаурочний час або в особливо важких умовах, а також 25 % за роботу поза межами встановленої тривалості робочого часу [6].

Згідно з кримінально-виконавчим Кодексом ФРН кожний засуджений має право на допомогу з безробіття. Ця допомога, якщо він не знайде роботу після звільнення, дає йому можливість почати нове життя. З цією метою установи виконання покарань організують страхування засуджених щодо безробіття. Установа сплачує страхові внески, які розраховуються не з фактичних окладів, а виходячи з 90 % середнього окладу пенсійного страхування, в розмірі встановленому законодавством у минулому календарному році. Із окладів засуджених вираховується певна сума страхових внесків від нещасних випадків. Законом передбачене страхування засуджених по хворобі і пенсійне страхування [3]. Частина засуджених, які отримали право працювати, вчитися, отримувати професію чи підвищувати кваліфікацію поза стінами установи виконання покарань, підлягають як пенсійному страхуванню, так і страхуванню щодо захворювання на загальних підставах. У такому випадку сама установа не сплачує ніяких страхових внесків.

Забезпечення засуджених роботою знаходиться в компетенції виключно федерального відомства з праці, місцеві управління якого взаємодіють з тюрмами з усіх питань професійної освіти і працевлаштування засуджених. Перед звільненням кожен засуджений спілкується з консультантом із працевлаштування і зв'язується з службовцями біржі праці. Така співпраця між біржами праці та тюрмами, а також розуміння власниками підприємств необхідності працевлаштування засуджених, які звільнені з місць позбавлення волі, є важливою передумовою того, що навіть в часи слабкого зростання промислового виробництва вони мали шанс знайти роботу.

У наказі ДКВС України № 478 від 28 березня 2012 року «Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [10] визначено, що одним із органів державної влади є служба зайнятості населення, яка займається працевлаштуванням осіб, які знаходяться в працездатному віці, але тимчасово не мають роботи. Діяль-

ність служби зайнятості населення у сфері працевлаштування засуджених умовно можна розділити на два етапи. Перший етап починається з моменту, коли за шість місяців до закінчення терміну покарання у виправній колонії засудженого починають готувати до звільнення. На цій стадії спеціалісти центрів зайнятості населення відвідують установи виконання покарань, де проводять заняття і роздають інформаційно-довідкові матеріали у виді пам'яток, листівок, буклетів:

- про стан національного та регіонального ринку праці;
- як знайти роботу, скласти резюме та пройти співбесіду;
- навчальні заклади, в яких можна отримати професію, яка б користувалася попитом на ринку праці;
- державні послуги у сфері зайнятості населення тощо.

Другий етап починається, коли особа після звільнення з місць позбавлення волі звертається до служби зайнятості для безпосереднього працевлаштування. Згідно із законом України «Про зайнятість населення» (ст. 14, п.1) особи, звільнені з місць позбавлення волі, мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. Слід також констатувати той факт, що сьогодні з особливою гостротою відчувається невідповідність рівня освіти осіб, які вступають до професійно-технічних училищ при установах виконання покарань, і зростаючими вимогами роботодавців до кваліфікації робочої сили. Підвищення темпів і якості продуктивної праці, невпинне скорочення нескладних видів робіт, впровадження інновацій створюють певні труднощі, насамперед, для соціальної реабілітації і професійної адаптації осіб, які відбували покарання. Участь служби зайнятості в професійній підготовці засуджених може, на нашу думку, бути в наданні переліку професій, які користуються попитом на ринку праці в установи виконання покарань. На основі поданої інформації установи виконання покарань можуть коригувати напрями професійної підготовки засуджених.

Отже, незважаючи на те, що служба зайнятості населення веде певну роботу як на стадії підготовки засуджених до звільнення, так і після звільнення з місць позбавлення волі, але моніторинг показує, що більшість засуджених не планує звертатись у центри зайнятості, припускаючи отримати допомогу щодо працевлаштування від знайомих і друзів, або зайнятися пошуком роботи самостійно. На наш погляд, така ситуація складається від відсутності детального регламентування питання взаємодії регіональних служб зайнятості населення і кримінально-виконавчої системи. Необхідно розробити такий механізм їхньої взаємодії, щоб роботодавцям, які приймають на роботу осіб, звільнених із місць позбавлення волі, відшкодовували витрати на оплату праці названої категорії громадян пропорційно відпрацьованому часу за місяць, але не довше встановленого законодавством України. Грошові кошти надаються роботодавцю щомісячно (протягом випробувального терміну) на основі наданих роботодавцем до центру зайнятості населення довідки щодо його витрат, які підлягають відшкодуванню, завірених в установленому порядку копій таких документів, як таблиць обліку робочого часу, платіжна відомість на виплату заробітної плати та платіжних документів, які підтверджують сплату роботодавцем податків до бюджету і позабюджетних фондів, платіжні документи, які підтверджують сплату прибуткового податку з громадян тощо.

1. Кримінально-виконавчий Кодекс України: відповідає офіц. станом на 1 січня 2011 р. — К.: Національний книжковий проєкт, 2011. — 80 с.; 2. Указ Президента України від 8 листопада 2012 року № 631 «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15127.html>; 3. *Бурцев А.* Правовое регулирование труда заключенных в ФРГ / А. Бурцев // Управление персоналом. — 2007. — № 5. — С. 46–49; 4. *Гончаренко О.Г.* Особливості формування внутрішнього ринку праці Державної кримінально-виконавчої служби України / О.Г. Гончаренко // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління і права. — 2012. — Вип. 3 (43). — С. 562–566; 5. *Жук І.Л.* Проблеми економічної ефективності праці засуджених / І.Л. Жук. — К.: Сервіс, 1999. — 134 с.; 6. *Морозов В.М.* Ресоциализация осужденных в учреждениях уголовно-исполнительной системы ФРГ: учебное пособие / В.М. Морозов, А.М. Морозов. — Владимир, 1999. — 254 с.; 7. Пенитенциарные системы зарубежных стран: учеб.-практ. пособие / сост. В.И. Гужвий, М.П. Мелентьев. — К., 2004. — 367 с.; 8. *Трусов К.В.* Особенности труда осужденных в исправительно-трудовых колониях / К.В. Трусов. — ВНИИ МВД СССР, 1991. — 253 с.; 9. Загальна характеристика Державної пенітенціарної служби України [станом на 01.03.2014] [Електронний ресурс]. — Державна пенітенціарна служба України. — Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.; 10. Наказ Державної пенітенціарної служби України № 478 від 28 березня 2012 року «Про затвердження порядку взаємодії установ виконання та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення на певний строк» [Електронний ресурс]. — Державна пенітенціарна служба України. — Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.